

Kuregem, het Brussele_Art Institute B A I_ , sculptuur-communisme en pedagogische modellen

Toen Karl Marx als politiek vluchteling en asielzoeker in Brussel tussen midden december 1847 en eind januari 1848 zijn Communistisch Manifest in een definitieve vorm goot kon hij inspiratie gehaald hebben uit de voorstad Kuregem die in korte periode geëvolueerd was van een landelijk voorstedelijk gebied met molens, brouwerijen, wolspinnerijen, weverijen en blekerijen naar een industrieel stedelijk gebied. Wat hij beschreef aan menselijke ellende en wat hij trachtte te kaderen in zijn manifest was in dit geïndustrialiseerde westelijk deel van Brussel te vinden. Vele fabrieken hadden zich namelijk gevestigd langs de westelijke ringspoorlijn en het kanaal Brussel-Charleroi.

Brussel en Kuregem waren een bodemloze put van immigranten die vooral uit Vlaanderen afkomstig waren. De stad telde talrijke arbeiders rond het kanaal Willebroek-Brussel-Charleroi en veel thuiswerkers in de binnenstad. De sanitaire toestanden overtroffen de stoutste verbeelding. Bijna een kwart van de Brusselse bevolking stond ingeschreven op de lijst van de hulpbehoevenden. In de jaren na 1845 was Marx bovendien getuige van een grote economische recessie en van echte hongerejaren. In Vlaanderen sloeg de industriële concurrentie uit Engeland hard toe, klapte de huisnijverheid in elkaar en spoelden de slachtoffers in Brussel aan. Daarbovenop kwamen nog de grote aardappelplaag en het mislukken van oogsten van koolzaad en tarwe tussen 1845 en 1850. Toen Karl Marx dus in de winter van 1847-48 zijn Communistisch Manifest schreef zag hij de armen aanschuiven voor een bord soep in de chauffoirs publics. Voor al wie in die jaren ogen in zijn hoofd had was het immers duidelijk dat er een geweldig en schijnbaar onoplosbaar probleem was ontstaan : de rijken werden alsmaar rijker, de armen alsmaar armer. Met Thomas Piketty kunnen we vaststellen dat de geschiedenis zich inderdaad herhaalt. De wereld bevond zich -ook in Kuregem- op een dieptepunt van menselijke ellende.

Naast de massale aanwezigheid van arbeiders in arbeiderswijken in het noordelijke en westelijke deel van Kuregem in de vorm van beluiken en stegen met huisjes met een beperkt wooncomfort waren er de nieuwe verkavelingen met burger- en herenwoningen voor fabriekseigenaars en burgerij én de bouw van het gemeentehuis samen met de plannen voor de Veeartsenijschool met de Veeartsenijwijk en Luchtvaartwijk

Vele vluchtelingen uit Oost-Europa vestigden zich bovendien in de buurt van het slachthuis als leerbewerkers. De meesten onder hen waren joden, gevlucht voor vervolgingen eind negentiende en begin twintigste eeuw aangevuld met een tweede golf in de jaren twintig en dertig uit Duitsland (op de vlucht voor het nazisme) en Polen.

In de oorlogsjaren was Kuregem een broeihaard van verzet, onder andere tégen de deportatie van joden door actieve hulp om onder te duiken. De

joodse aanwezigheid in Brussel destijds werd op dertigduizend geschat. Er werden ook diverse clandestiene kranten gedrukt. Niet toevallig bevinden het Nationaal Museum van de Weerstand en het Nationaal Gedenkteken der Joodse Martelaren zich beide in Kuregem.

Na de oorlog telde Kuregem nog vijfhonderdvijfentwintig fabrieken en ambachtelijke bedrijven. De Belgische economische ontwikkeling na WO II was enkel mogelijk door het importeren van grote aantallen buitenlandse arbeidskrachten. Eerst uit Italië en vervolgens uit Spanje en Griekenland, later uit Marokko en Turkije.

De verschillende golven aan 'gastarbeiders' zochten een onderkomen in de ondertussen ontvolkte stadsbuurten zoals Kuregem waar ze door de eigenaars van huurwoningen met open armen werden ontvangen.

Door de aanwezigheid van het nabije Brusselse Zuidstation was Kuregem altijd al de transit-wijk bij uitstek waar migranten zich tijdelijk of blijvend vestigden. De jaren zeventig zagen migranten uit Latijns-Amerika, Libanon, daarna uit Afrika en, vanaf de val van Berlijnse muur, uit Oost-Europa. Het laatste decennium zag dan weer inwijkelingen uit Brazilië, Bulgarije en Roemenië. Men kan stellen dat sinds de jaren tachtig de immigratie stelselmatig toenam. Door de beperking van de wettelijke mogelijkheden tot immigratie nam ook het aantal mensen zonder wettelijke verblijf toe. De schattingen lopen op tot twintig procent van de bevolking.

De immigratie verliep paradoxalerwijs omgekeerd evenredig met het aantal beschikbare arbeidsplaatsen in de industrie. Vanaf de jaren zeventig (de oliecrisis) en tachtig sloten tientallen industriële bedrijven in Kuregem de deuren en zag men een gedeeltelijke verschuiving van arbeidsplaatsen naar de diensteneconomie. Het Kuregem-station werd - symbolisch haast - gesloopt: de aanvoer van laaggeschoolde industrie-arbeiders was niet meer nodig.

Tussen 1965 en 1975 verhuisden vele 'oorspronkelijke' inwoners van Kuregem naar de meer groene rand van de stad: een vierde van de totale bevolking en de 'Belgische' bevolking halveerde. De Europees-Mediterrane bevolking werd langzamerhand vervangen of aangevuld door mensen van Marokkaanse en Turkse afkomst.

De roepnaam 'migrantenwijk' met alle negatieve connotaties van dien kent zijn oorsprong daàr. In de media spreekt men van getto's waar straatcriminaliteit, lawaai-overlast, drugs en relletjes nooit ver weg zijn. Mensen met dezelfde sociale en culturele achtergronden hebben nochtans goede redenen om in steden samen te leven: het is goedkoper, men is er mobieler, er is de aanwezigheid van sociaal-culturele infrastructuur én de commerciële haalbaarheid om producten uit het land van herkomst aan te bieden.

Een wijk als Kuregem hoeft dus niet als probleem beschouwd te worden maar de lage en dalende koopkracht, de discriminaties door verhuurders en de desinteresse van gemeentebesturen voor de ontwikkeling van die wijk en stadsdelen wél. Voor politici viel er weinig te rapen in wijken vol werklozen en

migranten. Verloedering en toename van de sociale problemen waren het gevolg. Voor Anderlechtse politici maakte Kuregem geen deel uit van hun gemeente.

In het recentste nummer van Brussels Studies nam onderzoekster politieke wetenschappen aan de ULB Muriel Sacco het politieke beleid in de 'kwetsbare wijk' Kuregem onder de loep. Ze richtte vooral haar aandacht op het gemeentelijk beleid vanaf de jaren negentig.

Heel lang is Kuregem in de steek gelaten door het gemeentebestuur, stelt Sacco onomwonden in haar artikel. Kuregem was en is nog altijd een transitwijk waar nieuwkomers zich vestigen in afwachting van een verbetering van hun sociaal-economische situatie. Bovendien was de wijk ook fysiek afgesloten van de rest van de gemeente door het kanaal. Sacco heeft het over "institutioneel en politiek racisme van het gemeentebestuur."

Vanaf 1993 werd er door de gemeente Anderlecht een 'Berlijnse muur' van viereenhalf meter hoge staalplaten met bewakingscamera's gebouwd in de Dauwwijk en de Albert I-buurt om vandalisme tegen te gaan en vluchtroutes van criminelen te blokkeren. Een door de federale overheid ontvangen vier miljoen euro in het kader van veiligheidscontracten werd gespendeerd aan politie-uitrusting en stalen platen in plaats van beter onderwijs, werkgelegenheid, huisvesting en speelpleinen.

De rellen van Kuregem van eind 1997, begin 1998, ten gevolge van het neerschieten van de ongewapende Saïd Charki aan het kruispunt van de Brogniez- en de De Fiennestraat waren een triest dieptepunt. In het kader van een gemeentelijke politie-actie 'Secureghem' waren er versterkte politiecontroles in de wijk.

De revolte van de Kuregemse jongeren was eerst en vooral gericht tegen het politiegeweld. De afkeer van jongeren tegenover de politie en alles wat de overheid vertegenwoordigt was groot omdat ze voor hen het symbool was van een maatschappij waarin ze niet aan de bak komen.

De rellen betekenden echter een omslag: stilaan kwam er een eind aan de achteruitstelling en totaal verwaarlozing van Kuregem door de overheid. Deze ommekeer kwam er niet vanzelf. Volgehouden strijd, acties en onvermoeibare inzet van talrijke organisaties en projecten in combinatie met het ontwaken van de beleidsmakers deden de situatie kantelen. Pas met de komst van een nieuwe generatie politici kwam stadsvernieuwing in het algemeen en Kuregem in het bijzonder in een stroomversnelling. Dezelfde onderzoekster politieke wetenschappen aan de ULB Muriel Sacco wijst erop dat veel te maken had met de electorale uitdaging die de wijk geworden was na de komst van het migrantenstemrecht in 2006. Het leidde tot een vernieuwing waarbij resoluut gekozen werd voor een nieuwe politieke strategie met een minder stigmatiserend discours.

Kuregem telt één vijfde van de inwoners van Anderlecht nochtans zat er tot 2000 niemand uit Kuregem in de Anderlechtse gemeenteraad. Sinds 2001

zetelen er drie raadsleden uit Kuregem. Het fameuze jaar 2006 met de invoering van gemeentelijk stemrecht voor migranten had zijn impact op de samenstelling van de Anderlechtse gemeenteraad: sinds de laatste gemeenteraadsverkiezingen van 2012 zijn er zes raadsleden uit Kuregem. Een wijk als Kuregem is een electorale uitdaging geworden door de invoering van het gemeentelijk stemrecht voor vreemdelingen.

Politici met Maghrebijnse roots, een nieuwe politiek cultuur, een verandering van mentaliteit aangevuld met een vernieuwing bij het administratief personeel en een nieuwe dynamiek bij het uitvoeren van wijkcontracten zorgden voor een verdere positieve evolutie. Die wijkcontracten zijn het beleidsinstrument bij uitstek voor herwaardering van kwetsbare wijken geworden. Tegenwoordig heten ze 'stedelijke herwaardering van een perimeter'.

Toch blijven bepaalde sleutelposten in handen van politici 'ancien régime' die verantwoordelijk zijn voor de onwil uit het verleden en worden kleine criminaliteit en overlast al te gemakkelijk aangegrepen om bepaalde projecten te weigeren en te pleiten voor de repressieve aanpak.

Met betrekking tot de wijkcontracten stellen de gemeenten een perimeter aan het gewest voor, waarbij het gewest - in casu het Brusselse - voor maximaal 90 procent van deze contracten financiert. De overige 10 procent komt uit de gemeentekas. De wijkcontracten beogen een geïntegreerde aanpak (projectmatig, verschillende actoren, samenwerking met overheid...). Sinds 2010 werden er doelstellingen op vlak van duurzaamheid aan toegevoegd: energiezuinige gebouwen, collectieve tuinen, afval- en waterbeheer, bodemzuivering...

Uit voorstudies blijkt dat er in Kuregem nog heel wat woningen in slechte staat verkeren en dat er veel ruimte onbenut blijft. Het blijkt ook dat er nog veel mogelijkheden bestaan voor huisvesting en aanleg van groen. Door de beperkte financiële middelen, en na 2014 zal dat er zeker niet op verbeteren, kunnen niet alle mogelijkheden worden gerealiseerd. Negen wijkcontracten hebben Kuregem nog niet uit het sociale moeras kunnen trekken. Veertig jaar politieke desinteresse en wanbeheer zijn niet gauw om te draaien. Wijkcontacten bieden geen oplossing voor de meest fundamentele problemen zoals de steeds maar stijgende armoede, het tekort aan degelijk onderwijs en opleiding én de torenhoge werkloosheid.

Kuregem heeft nochtans vele troeven. De handelsas van de Bergense Steenweg, de markten van het Zuidstation en het slachthuis, enkele musea, de socio-culturele initiatieven aan Franstalige en Nederlandstalige kant, het internationale treinstation en vooral de verbijsterende nabijheid van de Brusselse kernstad. Kuregem trekt opnieuw jonge gezinnen en artistieke projecten aan die de historische waarde van de industrie- en woongebieden waarderen. Verscheidenheid van talen, culturen en godsdiensten, gecombineerd met het volkse karakter en onderling dienstbetoon wordt als een rijkdom ervaren.

Een hoopvol teken vormt de muurschildering in het Dauwpark van het jaar

2000: een samenwerking tussen politici, kunstenaars en bewoners koos ervoor om een verwaarloosde wijk leefbaar te maken.

In 2014 beweegt er allerlei in Kuregem wat de definitieve doorbraak kan betekenen, niet alleen voor de wijk maar voor Brussel als geheel. Kuregem kan misschien eindelijk opgenomen worden in de vaart der volkeren.

Marcel Rijdsams, architect-stedenbouwkundige en voormalig OCMW-raadslid, gaf eind mei 2014 het startschot voor een interessante discussie waarbij de wijk Kuregem betrokken partij is. Kort voor de verkiezingen sloot de Brusselse regering een akkoord om het Citroëngebouw om te vormen tot een museum. Het was niet slim om in dat dossier zo snel en zonder breed overleg een beslissing te nemen, vindt Marcel Rijdsams. De Ninoofse Poort, het meest noordelijke punt van de Kuregem-wijk (technisch behorend tot de Brusselse deelgemeente Molenbeek) is volgens hem een betere plek voor het museum. De Ninoofse Poort is de draaischijf tussen drie gemeenten, tussen verschillende dichtbevolkte wijken (Dansaert, Anneessens, Kuregem, Molenbeek-Manchester en oud-Molenbeek), een potentiële interculturele ruimte én een belangrijk impuls-gebied voor de stedelijke ontwikkeling. In deze wijken leven duizenden jongeren. In de kanaalwijken werken honderden creatievelingen en kunstenaars en er zit nog veel meer potentieel in de interculturele samenleving die hier langzaam groeit. Zo stelt Rijdsams.

In september laatstleden startten de werkzaamheden aan het hoofdgebouw van de imposante Veeartsenijschool van Kuregem. Na herhaaldelijk uitstel moet er tegen 2016 dan toch een bedrijvencentrum komen. Samen met het Mixtus Festival, de vzw Cultureghem en 'Artworld' (50 Brusselse kunstenaars in Kelders van Kuregem) is het het zoveelste initiatief in de wijk waar jongeren, kunstenaars en ondernemers bij betrokken zijn.

Op 13 september 2014 wordt het Manifest voor Sculptuur-communisme van kunstenaar Jan De Cock in de krant De Morgen gepubliceerd. Sinds 1999 heeft Jan De Cock zijn atelier in Kuregem in de voormalige fabriek Papeterie de la Meuse gevestigd. In het manifest neemt hij de heersende cultuurindustrie en het kapitalisme op de korrel. Via het 'Everything for you'-project schuift hij het nieuw concept van sculptuur-communisme naar voren: creaties waar de markt geen vat op heeft en die een noodzakelijke correctie op de markt vormen. De kunstenaar/sculptuur-communist heeft het expliciet over de sociale dimensie en de lokale verankering van zijn sculpturen die als een 'paard van Troje' de markt moeten penetreren.

Vanuit dat perspectief moet het gezamenlijk initiatief van Jan De Cock en de Sint Lukas Kunsthumaniora worden begrepen.

In juni 2014, kondigen de Sint Lukas Kunsthumaniora en de kunstenaar Jan De Cock een interessant initiatief aan. De Sint Lukas Kunsthumaniora trekt voor minstens drie jaar in in het atelier van Jan De Cock, de duur van de verbouwingen van haar campus in Schaarbeek. Het Brussels Art Institute B A I_ heet het project dat kunstenaar Jan De Cock uit de grond stampt en boven de doopvont wil houden in Kuregem. De Cock wil op termijn een platform

scheppen waar verschillende kunstvormen samenkomen en door elkaar lopen. Een leidraad is daarbij het Bauhaus uit de beginjaren van het modernisme in de twintigste eeuw. Het Bauhaus-programma is voor de Sint Lukas Kunsthumaniora eveneens een rode draad geweest toen ze haar pedagogisch concept uitwerkte in 1957. Henri Wijckmans en Alfons Hopenbrouwers zorgden voor een fundamentele ommezwaai in de tot dan toe heersende Sint-Lukas-pedagogie. Zij onderzochten de mogelijkheid om uitgaand van het beeldende domein een humaniora-vorm te ontwikkelen die evenwaardig was aan pakweg een Grieks-Latijnse of moderne. Vanuit de bestaande 'Vorbereidende afdeling tot de bouwkunst' werd inzicht in de beeldende kunst als een noodzaak beschouwd. Het pedagogisch model dat met dezelfde doelstelling in het Duitse Bauhaus (1919-33) tot ontwikkeling was gebracht werkte als inspirerend voorbeeld. Ook de atelierwerking werd volledig herdacht en in grote mate gemodelleerd naar het Bauhaus-model. Inzonderheid naar de voorbereidende "Vorkurs" van onder andere Itten, Moholy Nagy, Schlemmer, Klee en Kandinsky). De initiatiefnemers beoogden een zo breed mogelijk artistiek en intellectueel veld te creëren, waarbinnen leerlingen hun verstandelijke en creatieve vermogens maximaal tot ontplooiing konden brengen. Specifiek richtte de leeropdracht zich op de vormende waarde van de 'Bildnerischen Tätigkeit'. Het inzichtelijk handelen - het concept - primeerde op het ultieme artistiek resultaat. Het reflecterende op het uitvoerend handelen. De aanwezigheid van architecten én beeldende kunstenaars zorgde er voor dat de ratio en de emotie een evenwichtige plaats in de atelierwerking toebedeeld kregen. De leerlingen genoten een grote vrijheid van handelen, gekoppeld aan een even grote persoonlijke verantwoordelijkheid. De organisatie van de lessen en ateliers was er op gericht initiatief, werkzaamheid en zelfdiscipline te stimuleren. Langzaam werd er aan het begrip 'Kunsthumaniora' inhoud gegeven...

Met de intrek in een kunstenaarsatelier kent dit pedagogisch model een nieuwe fase en zal er grondig moeten nagedacht worden over de impact voor het leerproces én het pedagogisch programma zelf. Wereldwijd zijn er think tanks om de integratie van kunst in het algemeen vormend onderwijs te bevorderen met het oog op een noodzakelijke kwaliteitsverbetering (ik verwijs hier enkel naar de Harvard University met haar Muse- en Zero-projecten). Met de integratie van een kunstschool - weliswaar op secundair niveau - in een kunstenaarsatelier wordt er een unieke voorzet gegeven. Dit experiment vindt plaats in een tijd van reactie en besparing op gebied van onderwijs: het terugplooiën op de oude gekende modellen van onderwijs die zogenaamd hun deugdzaamheid bewezen hebben maar waarvan de werking en impact op jonge mensen in deze maatschappij op zijn minst twijfelachtig zijn geworden.

Voor Kuregem zal de permanente aanwezigheid van om en bij driehonderd scholieren de komende jaren in de rustige Auguste Gevaertstraat, nabij het gemeentehuis, zeker determinerend zijn. Het handelt hier om een gedurfde verhuis die misschien alleen al op micro-economische schaal kan zorgen voor een heropleving van een wijk. Kuregem kan hiermee in een o zo noodzakelijke stroomversnelling geraken.

In 'Postmodernism, or the cultural Logic of Late Capitalism' beschouwt Frederic

Jameson de restauratie van vervallen woonwijken tegen de achtergrond van het fenomeen waarbij steeds meer gebieden van de werkelijkheid in de culturele sfeer worden opgenomen. In die context spreekt Walter Benjamin bijvoorbeeld over de zogenaamde 'esthetisering van de werkelijkheid'. Het Brussels Art_Institute B A I_ is een instituut met een uitdrukkelijk artistieke missie binnen een hardcore sociaal-economisch gegeven. Volgens Jameson wordt cultuur jammerlijk meer en meer geïntegreerd in een koopwaren-circulatie: daarin schuilt net 'de logica van het laar-kapitalisme'. Het moet lukken dat het Sculptuur-communisme van De Cock net hierin een uitdrukkelijke positie inneemt...

Het zijn de combinatie van de ideeën van het zich onttrekken aan de dominante warencirculatie die achter het Sculptuur-communisme schuilen mét een verschuiving in de pedagogische modellen door de intrek van een kunstschool in een atelier én de situering hiervan in wat voor kort een vervallen probleemwijk was die een impact zonder voorgaande teweeg kunnen brengen op een uniek tijdsgewricht.

Siegfried Beyers

Leraar esthetica, filosofie en kunstinitiatie Sint Lukas Kunsthumaniora
Art Advisor Brussels Art_Institute B A I_

Noot van de auteur

Ik heb vrij kunnen en mogen putten en citeren uit enerzijds de schitterende studies die Dirk De Caluwé aan de Kuregem-wijk weidde en anderzijds een résumé over de historiek van de Sint-Lukas-Kunsthumaniora-pedagogiek die Frans Jansen me ter beschikking stelde. Waarvoor mijn erkentelijkheid.